

"fezâil" ve "fezâilü'l-ashâb" gibi bölümle-
rinde bu anlayışı teyit eden pek çok riva-
yet bulunmaktadır. Hassân b. Sâbit, Kâ'b
b. Zühêyr, Abdullah b. Revâha gibi şairle-
rin Hz. Peygamber'i metheden şiirlerinin
onun tarafından memnuniyetle karşılan-
ması da bu anlayışı güçlendirmektedir
(Kandemir v.dğr., VII, 389-391).

Bazı âlimler ise gerçeği ifade etse dahi
insanları methetmenin gerek öven ge-
rekse övülen bakımından doğru olmadığı
görüşündedir. İbn Hazm'a göre akıllı ve
gerçekçi kimse başlangıçta kendisine acı
verse de yerilmeyi övülmeye tercih eder.
Çünkü medihte hakikat payı olsa bile in-
sanı kibir ve gurura götürür, sonuçta er-
demlerine zarar verir. Eğer medih gerçek
dışı ise bu övgüden memnun olan kişi,
hakkında söylenen düzmece iltifatlarla
aldanmış olur ki bu önemli bir kusurdur.
Haklı yergiye mâruz kalan kişinin bunu
kendisi için bir uyarı sayıp ahlâkını düzelt-
mesi, haksız yergiyle karşılaştığında ise
bunu sabır ve hilmle karşılayıp erdemi-
ne erdem katması mümkündür. Sonuçta
her durumda akıllı kişi için methedilmek
zemmedilmekten daha zararlıdır.

İnsanın övülmekten hoşlanmasının ve
yerilmekten çekinmesinin temelindeki
psikolojik sebepleri, övülme tutkusunu ve
yerilme korkusunun doğurduğu ahlâkî
ve dinî bakımdan tehlikeli sonuçları, bu
komplekslerden kurtulmanın yollarını der-
rin bir vukufia inceleyen Gazzâlî, övgünün
-gerçeğin ifadesi bile olsa- hem öven hem
de övülen bakımından zararlı sayıldığı gö-
rüşüne varmaktadır. İnsanların kendileri
hakkındaki övgüler karşısında tutumları-
nı sıralayarak en olumlu tutumun her
türlü övgüye dürüstlük ve içtenlikle karşı
çıkma olduğunu belirtmektedir.

İyilikle anılma ve övülme arzusunun in-
sanın tabiatında mevcut bir eğilim oldu-
ğunu belirten başka ahlâkçılar da bulun-
makla birlikte bunlar söz konusu eğilime
ahlâkî bakımdan olumlu bir motif olarak
bakılabileceğini düşünmüşlerdir. Meselâ
Râgib el-İsfahânî, pek çok insanın adale-
te yönelmesinde övülme arzusunun ya-
pıcı rol oynadığını, yerilmekten sakınma-
yan, övülmekten sevinç duymayan insan-
ların kötü işler yapmasının ancak baskı
ile mümkün olabileceğini söyler. Nitekim
insanların akıl, hayâ, övgü ve vergi, teş-
vik ve korkutma ile kötülükten nefret
ettirilip iyiliğe sevkedilebileceği, yerginin
kötülükten alıkoyamadığı, övgünün iyili-
ğe yönlentemediği bir kimsenin artık hay-
vandan veya cansız bir nesneden farksız
olduğu belirtilmiştir. Râgib el-İsfahânî,

övgü ve yerginin özü itibarıyla iyi yahut
kötü olmayıp bunların güdülen amaçlara
bakarak değerlendirilmesi gerektiğini
ifade eder. Buna göre iyi bir amacın ger-
çekleşmesi için övgüye başvurmak iyidir.
Buna Hz. İbrâhim'in, "Bana, sonra gele-
cek nesiller içinde iyilikle anılmayı nasip
eyle" (eş-Suarâ 26/84) meâlindeki duası-
nı delil gösteren İsfahânî âyeti, "Bana öyle
işler yapmayı nasip et ki beni o işlerle öven
kişi doğruyu söylemiş olsun" şeklinde açıklar.
"Birini iyiliği sevindiriyor, kötülüğü
üzüyorsa o kişi mümindir" meâlindeki ha-
dis de (Müsned, I, 18, 26; Tirmizî, "Fiten",
7) insanın iyilikleriyle anılmasından mem-
nun olmasında sakınca bulunmadığına
işaret etmektedir. Bununla birlikte er-
demli insan dalkavukluğuyla tanınanlar-
dan, aldatıcı dostlardan, insanları övme
tabiatında olanlardan ve nabza göre şer-
bet verenlerden gelen övgüleri nefretle
karşılmalıdır. Bir kimsenin kendisini
övmesi ise kötü bir huydur (ez-Zerî'a, s.
277).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hmd" md.;
a.mlf., *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a* (nşr. Ebü'l-
Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 277-278;
Tehânevî, *Keşşâf*, I, 288-289; Müsned, I, 18, 26;
Buhârî, "Şehâdât", 16, "Edeb", 54; Müslim,
"Zühd", 65, 69; Ebü Dâvûd, "Edeb", 9; Tirmizî,
"Fiten", 7; Mâverî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*,
Beyrut 1398/1978, s. 234-236; İbn Hazm, *el-
Ahlâk ve's-siyer*, Beyrut 1405/1985, s. 17-18;
Gazzâlî, *İhyâ*, III, 159-161, 286-293; Ebü Bekir
İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an* (nşr. Ali M. el-
Bicâvî), Kahire 1394/1974, III, 1092; Kurtubî, *el-
Câmi'*, V, 246-247; M. Yaşar Kandemir v.dğr.,
*Riyâzü's-sâlihîn: Peygamberimizden Hayat
Öçüleri*, İstanbul 1998, VII, 389-391; "Medh",
Mu.F, XXXVI, 275-282.

MUSTAFA ÇAĞRICI

MEDİNE

(الْمَدِينَة)

Hz. Peygamber'in mescidiyle
kabrinin bulunduğu hicret yurdu,
İslâm'da iki Harem bölgesinden biri,
Resûl-i Ekrem ve Hulefâ-yi Râşidîn
döneminin başşehir.

Arap yarımadasının batısında Hicaz
bölgesinde Kızıldeniz kıyısına yaklaşık 130
km. uzaklıkta, Mekke'nin 350 km. kadar
kuzeyinde olup deniz seviyesinden yük-
sekliği Harem-i şerif'te 619 metredir.
Şehrin kurulmuş olduğu geniş düzlüğün
kuzeyini Uhud, güneyini Âir dağları, doğu-
sunu Vâkım harresi (volkanik lav akıntısı),
batısını Vebere harresi kuşatır. İbn Ke-
sir'in verdiği bilgiye göre 19 (640) yılında
ve Hz. Osman zamanındaki lav püskürt-

meleriyle 654'te (1256) "Hicaz ateşi" ola-
rak tarihe geçen volkanik faaliyetler, Me-
dine ve çevresindeki bu volkanik etkinlik-
lerin o dönemde henüz tam olarak sona
ermediğini gösterir. Medine ve yöresi su
kaynakları bakımından oldukça zengin-
dir. Şehrin içerisinde ve etrafındaki akar-
sular, tabanında suya elverişli yumuşak
tabakalı vadilerin yer aldığı volkanik alan-
larda bulunan yer altı kaynakları bu zen-
ginliğin en önemli unsurlarıdır. Yağmur
fazla yağdığında bu alanlardan gelen su-
lar zaman zaman sel baskınlarına sebep
olmaktaydı. Hz. Osman döneminde Meh-
zûr vadisinden gelen sel baskınlarını ön-
lemek maksadıyla bir set yapılmıştır (İbn
Şebbe, I, 169; Belâzûrî, *Fütûh*, s. 13). 156'
da (773) yağmur suları bütün Medine va-
dilerini doldurarak Mescid-i Nebevî'yi teh-
dit etmiş, kanallar açılıp suyun dağılması
sağlanmış (İbn Şebbe, I, 169). Ovalık
bölgede eskiden beri çok sayıda kuyu bu-
lunmaktadır. Ancak kuyuların suyu ço-
ğunlukla acı olduğundan içme suları da-
ha çok güneydeki kuyulardan temin edil-
meye çalışılmıştır. İbn Şebbe, bunlardan
Hz. Peygamber'in su içtiği ve abdest aldı-
ğı on dört kuyunun adını zikretmektedir
(a.g.e., I, 152, 156-162).

Medine'nin bilinen en eski adı Yesrib
olup bu adın, buraya ilk yerleşen kişi ol-
duğu rivayet edilen Yesrib b. Vâil b. Kâyi-
ne b. Mehlâbil'in isminden geldiği kayde-
dilmektedir (Semhûdî, I, 156). Şehrin
adı Batlamyus ve Bizanslı Stephanus'ta
lathrippa olarak verilmiştir (*El'* [İng.], V,
994). "Zarar vermek, karıştırmak, kötüle-
mek, başa kakmak, bozmak" gibi anlamlara
gelen, serb kökünden türeyen Yesrib
kelimesi, Kur'an'da Medine'nin adı ola-
rak bir yerde geçmektedir (el-Ahzâb 33/
13). Yesrib adı önceleri, kuzeyde ilk yer-
leşmenin gerçekleştiği tahmin edilen Curf
ile Kanât vadileri arasında kalan kesimi
belirtirken daha sonra şehrin tamamı
için kullanılmıştır. Hicretin ardından Hz.
Peygamber şehre Tâbe, Taybe (hoş ve gü-
zel) gibi olumlu anlamlar içeren adlar ve-
rilmesini istemiştir (Müsned, IV, 285). İslâm
kaynaklarında Medine'ye Tayyibe,
Miskîne, Azrâ, Câbire, Mecbûre, Mahab-
be, Mahcûbe, Kur'an'da Medine için kul-
lanılan "dâr" kelimesinden hareketle (el-
Haşr 59/9) Dârülhicre, Dârülmân, Dârüs-
sünne, Resûl-i Ekrem'e nisbetle Medînet-
tûresûl (Medînetünnebî) ve el-Medînetü'l-
münevvere gibi isimlerin verildiği görülmektedir.
Çoğunluğu şehrin kutsallığına,
hicret yurdu ve başşehir olmasına, hic-
retten sonra gerçekleşen medenîleşmeye

vurgu yapan bu isimlerin sayısı doksan yediye kadar çıkarılmakta ve bunların bir kısmının Tevrat'ta da yer aldığı kaydedilmektedir (İbn Şebbe, I, 162-165; İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, s. 33-34). **Medîne** kelimesinin kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Medine, Ârâmî dilinde önceleri "mahkeme yeri", daha sonra "şehir" anlamında kullanılan **medinta** kelimesinden alınmış ve buradan aktarıldığı İbrânî dilinde "bir yöneticinin nüfuz alanına giren yer" mânasında kullanılmıştır. Medine kelimesi Kur'an'da on yerde geçmekte, bunların dördünde (et-Tevbe 9/101, 120; el-Ahzâb 33/60; el-Münâfikûn 63/8) Medine şehri kastedilmektedir (Küçükaşçı, *Cahiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, s. 209-212). Medine'nin Arapça **müdûn** veya **deyn** kökünden türediği ileri sürülür. İbn Manzûr, kelimenin "şehre gelmek, ikamet etmek, yerleşmek" gibi anlamlara gelen müdûn kökünden türediğini ve yeryüzünün yerleşmeye uygun ve kale yapılan her yerine medine adı verildiğini kaydeder (*Lisânü'l-'Arab*, "mdn" md.). Emevîler, Hz. Peygamber'in güzel isimler verdiği Medine'ye halkın kendilerine muhalif olması sebebiyle Ümmünetn (kirli şehir) veya Habîse adını vermişlerdir (Belâzûrî, *Ensâb*, II, 305-306; İbnü'l-Esîr, IV, 359).

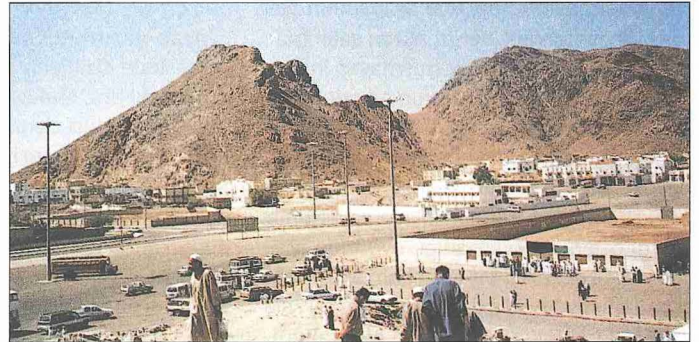
Mekke ile birlikte iki Harem'den (Haremeyn) biri olan Medine, hicret yurdu olması ve halkın herhangi bir zorlama olmaksızın İslâmiyet'i benimsemesinden dolayı "Kur'an'la fethedilmiş" kabul edilir (Belâzûrî, *Fütûh*, s. 8; İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, s. 45). Hicretten sonra Resûl-i Ekrem, "Hz. İbrâhim Mekke'yi harem yaptığı gibi ben de Medine'yi harem yaptım" sözleriyle şehri harem ilân etmiştir (Buhârî, "Büyû", 53, "Cihâd", 71, 74; Müslîm, "Hac", 454). Medine vesikasında kayıt altına alınan bu hüküm (İbn Hişâm, II, 145; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, s. 217), Hende Gazvesi ile Hayber seferinde elde edilen başarı üzerine bütün Arap kabileleri tarafından kabul edilmiştir (Küçükaşçı, *Cahiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, s. 255-256). Medine'nin haremî güneydeki Âir ve kuzeydeki Küçük Sevr ile doğuda Vâkım, batıda Vebere harreleri arasında kalan yaklaşık 22 km. yarıçapındaki daireden ibaret olup bu sınırlar işaretler konularak belirtilmiştir.

Medine'ye ilk yerleşmenin ne zaman başladığı hakkında kesin bilgi yoktur. Tarih sahnesine çıkışından itibaren Medine'ye yerleşen üç topluluktan (Amâlika, yahudiler ve Evs-Hazrec) bahsedilir. An-

cak şehre bunlardan hangisinin daha önce geldiği bilinmemektedir. Genellikle kabul edilen rivayete göre Yesrib'e ilk olarak Amâlika kavminden Amelâk b. Erfahşed b. Sâm b. Nûh veya aynı kabileden Yesrib adlı bir kişi ve beraberindekiler yerleşmiştir. Bu topluluk hakkında verilen bilgiler Amâlika kavminin Arabistan'daki tarihiyle de örtüşmektedir. Yahudilerin Medine'ye gelişini Hz. Mûsâ dönemine kadar götürenler olduğu gibi Suriye'nin Yunanlılar veya Filistin'in Romalılar tarafından işgaliyle bağlantılı görüşler de vardır. Bir başka görüş de Bâbil Kralı Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgal edip Süleyman Mâbedi'ni yıkmasından sonra (m.ö. 586) buradan çıkarılan yahudilerin Yesrib'e gelip yerleştikleridir. Yahudilerin Yesrib'e gelişinde sadece zikredilen zorunluluk rol oynamamış, kutsal kitaplarında geleceği bildirilen peygamberin buraya hicret edeceğinin kaydedilmesi de etkili olmuştur (İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, s. 37). Yesrib'e yerleşen İsrâiloğulları, burada kaleye benzeyen konaklar (ütum, ücum) inşa etmişler, tarım ve çeşitli sanatlarla uğraşıp kısa sürede güçlenmişler, diğer unsurlara göre daha çabuk çoğalmışlar, Amâlika ve Cürhümlüler'i Yesrib'den çıkarıp şehre hâkim duruma gelmişlerdir. Yesrib'in yerleşim birimi olarak gelişmesinde yahudi kabileleri Benî Kurayza, Benî Kaynakâ' ve Benî Nadîr'in önemli rol oynadıkları rivayet edilmektedir. Anavatanları Yemen olan Evs ve Hazrec kabileleri Arım selinden sonra muhtemelen V. yüzyılda Yesrib ve civarına yerleştiler. Yahudilere tâbi olarak yaşamaya başlayan bu kabileler siyasal ve ekonomik baskılara, hatta bazan onur kırıcı çirkin davranışlara mâruz kaldılar. Sayıca daha az olan Evsliler Kurayza ve Nadîroğulları ile, Hazreciler de Benî Kaynakâ' ile ittifak kurdular. Hazrec Reislerinden Mâlik b. Aclân, Gassânîler ve müttelik Arap kabilelerinden aldığı destek sayesinde yahudilere üstünlük sağladı ve Medine-

de hâkimiyet Evs ve Hazrec'in eline geçti (492). Bir süre sonra yahudilerin kıskırtması ile bu iki kabile birbirine düşerek yaklaşık 120 yıl boyunca birçok defa savaştı. Bunlardan sonuncusu ve en kanlı olan Buâs savaşı hicretten beş yıl kadar önce vuku bulmuş ve Hazreciler'in mağlûbiyetiyle neticelenmiştir.

Buâs savaşı, ilk Akabe buluşmasından hicrete uzanan sürecin başlangıcı olması açısından İslâm tarihinde büyük öneme sahiptir. Bu dönemde Evs ve Hazreciler aralarındaki düşmanlığı kaldıracak birleştirici bir lidere ihtiyaç duyuyorlardı. Bu arada bir peygamber çıkacağını yahudilerden duymuş olmaları onlarda yeni din konusunda fikrî bir zemin oluşturmıştı. Mekke'de güçlü bir destek bulamayan Hz. Peygamber, Tâif'e giderek yeni bir çevrede davasını anlatmayı denediyse de aynı olumsuz tavırla karşılaşmış, buna mukabil Akabe'de tanıştığı bazı Medine (Yesrib) sakinlerinin İslâmiyet'e girmesi üzerine şehir halkının çoğunluğunu meydana getiren Hazrec ve Evs kabileleri arasında Müslümanlık süratle yayılmaya başlamıştı. İkinci Akabe Biatı'nda Medineli müslümanların, Resûl-i Ekrem'i ve Mekkeli müslümanları şehirlerine davet ederek her türlü tehlike ve sıkıntıdan onları ve arkadaşlarını koruyacaklarına dair ant içip söz vermelerinin ardından (622) Medine hicrete uygun bir yer haline geldi. İslâmiyet'in çevreye kolayca yayılmasını sağlayacak merkezî bir konumda ve savunmaya elverişli coğrafi bir yapıda olması siyasî ortamın uygunluğu, ayrıca kervan yollarının üzerinde bulunması Medine'nin hicret yurdu olarak seçilmesini kolaylaştırdı. Hz. Peygamber'in hicrete izin vermesiyle sahâbiler Mekke'den Medine'ye göç etmeye başladılar. Ashabın büyük çoğunluğu Medine'ye gittikten sonra Resûl-i Ekrem de oraya hicret etti (8 Rebîülevvel 1 / 20 Eylül 622). İslâm ve dünya tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden ve önemli sonuç-

Uhud dağı

lar doğuran hicret Mekke'nin fethine kadar (20 Ramazan 8 / 11 Ocak 630) sürdü. Yesrib'e hicretin ardından göçün ortaya çıkardığı ilk problemler çözüldü ve Resûlullah'ın etrafında şehirdeki bütün unsurların katıldığı bir beraberlik oluşturuldu. Hicretten sonra Medine'de bazı iç düzenlemeler yapıldı. İlk olarak şehri dışarıdan gelecek tehditlere karşı güvence altına almak ve gayri müslim unsurlarla Kureyş'in iş birliğini engellemek üzere Hz. Peygamber'in nihaî söz sahibi kabul edildiği, Medine toplumunun bütün unsurlarının katıldığı siyasî birliğin temelini atan Medine vesikası kaleme alındı (geniş bilgi için bk. ANAYASA). Resûl-i Ekrem'in hicretten sonra hazırladığı bir anayasa niteliği taşıyan bu ilk metinde Evs ve Hazrec kabilelerinin kolları ve onların yahudi müttefikleri hakkında ayrıntılı bilgi vardır. Kabileyi esas alan üyelik anlayışı ve dar otorite kalıpları yerine yeni bir siyasî üyelik tanımı getirmiş olan Medine vesikasının yazılmasının ardından ensarla muhacirler arasında kardeşlik bağı (muâhât) kuruldu. Evs ve Hazrec kabileleri, eski düşmanlıklarını unutarak kendilerine verilen ensar unvanına uygun biçimde yaşamaya devam ettiler. Yahudiler Evs ve Hazrec kabilelerinin oluşturduğu ittifakı bozmaya çalıştılsa da başarılı olamadılar.

Hicretten sonra Medine ile Mekke arasındaki mücadelenin ilk safhasını Mekke'nin ekonomik baskı altına alınması oluşturur. Mekkeliler, müslümanların tehdidi altındaki kervan yollarının emniyetini yeniden sağlamak ve Medine'yi ele geçirmek amacıyla harekete geçtiler. Medine-Mekke arasındaki ilk büyük savaş olan Bedir Gazvesi'nde düşmanlarını mağlup eden Medineliler, Arabistan içerisindeki itibarlı bir konumda bulunan Mekke müşriklerine ilk darbeyi vurmuş oldular. Bedir Gazvesi'nden sonra Mekke müşrikleri bir yandan Medine'ye yürümek için hazırlık yaparken öte yandan kervanları için alternatif yollar bulmaya çalışıyorlardı. Uhud Gazvesi Kureyşliler'e bu anlamda yeni bir ümit oldu. Fakat savaş meydanında kazandıkları başarıyı siyasî üstünlükle pekiştiremediklerinden Medine bir tehdit unsuru olmaya devam etti. Uhud Gazvesi'nde kazanılan başarının ancak Medine'nin ortadan kaldırılmasıyla devamlılık kazanacağını düşünen Mekkeliler Medine'ye öldürücü darbeyi vurmak için yeni bir seferin hazırlıklarına başladılar. Bütün güçlerini toplayarak giriştikleri ve Medine'nin içeriden savunulduğu

Hendek Gazvesi, Mekkeliler açısından olumlu sonuç vermediği gibi itibarlarını da sarstı. Medine'ye karşı bu son hamleleri de başarısızlığa uğrayan Mekkeliler geri çekilip taarruz konumundan savunma konumuna geçmek zorunda kaldılar. Müslümanların kazandıkları psikolojik üstünlük ve Medine'de oluşturulan birlik-telik, Arap yarımadasında İslâm'ın yayılması açısından daha elverişli imkânlar ortaya çıkardı. Bu arada Medine vesikasının hükümlerine uymayan yahudi kabilelerinden Benî Kaynakâ' Zilkade 2'de (Mayıs 624), Benî Nadîr Rebîülevvel 4'te (Ağustos 625) Medine'den sürüldü. Hendek Gazvesi'nde müslümanlara ihanet eden Benî Kurayza kabilesi de cezalandırıldı (Zilhicce 5 / Mayıs 627) ve şehirde hiçbir yahudi kabilesi kalmadı. Bu noktadan hareket eden Hz. Peygamber, Mekke ile Medine arasındaki husumeti ortadan kaldırmak ve Kâbe'nin müslümanlar tarafından benimsendiğini göstermek istiyordu. Bu amaçla çıkılan umre yolculuğu sırasında Hudeybiye Antlaşması imzalanarak bir barış ortamı oluşturuldu. Antlaşmanın daha sonra Kureyş tarafından bozulması Mekke'nin fethedilmesi sürecini başlattı. Resûl-i Ekrem Mekke'nin fethinden sonra muhacirlerle birlikte Medine'ye döndü ve ensara karşı vefa duygusuyla hareket edip kurduğu devletin başşehri yaptığı Medine'de yaşamayı tercih etti. Medine Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman dönemlerinde çok geniş bir alanda gerçekleştirilen fetihlerin sevk ve idare edildiği, çeşitli idarî ve sosyal düzenlemelerin yapıldığı hilâfet merkezi olarak önemini korudu. Hz. Osman'ın Medine'de kuşatılarak katledilmesi (18 Zilhicce 35 / 17 Haziran 656), buradaki siyasî otoriteye karşı dışarıdan yapılan ilk müdahale olduğu gibi bu olay aynı zamanda Medine'nin insanların zihnindeki kutsiyetinin çiğnenmesi anlamına da geliyordu. Hz. Ali'ye biat bu hususta söz sahibi Medineliler'in çoğunluğunun katılımıyla gerçekleşti. Hz. Ali halife olunca gelişen olayları Medine'den çözme çabası denedi. Bir sonuç alamayınca Medine halkının ve yakın çevresinin bütün çabalarına rağmen şehirden ayrıldı. Başta ensar olmak üzere Hz. Ali'nin bu kararına muhalefet edenler Medine'nin tekrar hilâfet merkezi olmayacağı endişesini taşıyorlardı. Hz. Ali'nin buradan hangi amaçla çıktığı, ilk olarak nereye gittiği ve hilâfet merkezini nakletmek isteyip istemediği hususları açık değildir. Bazı kaynaklarda Medine'nin Hz. Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye bi-

raktığı yıla kadar (41/661) başşehir kabul edilmiş olması (Kalkaşendî, III, 183), en azından başlangıçta Hz. Ali'nin Medine'yi fitneyi bastırmak amacıyla terkettiği ve daha sonra geri döneceği şeklinde yorumlanmıştır. Temelde siyasî olan bu kararın alınmasında dinî, içtimai ve iktisadî faktörlerin rol oynadığı görülmektedir. Hz. Ali halife seçildiğinde İslâm dünyasında siyasî ağırlığın Hicaz'dan Suriye ve Irak'a kaymakta olduğu ve iki bölge arasında üstünlük mücadelesine dönüştüğü dikkati çekmektedir.

Hz. Ali'yi halife olarak tanımayıp isyan eden Muâviye, Hicaz'a Büsr b. Ebû Ertât kumandasında 4000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Medine'ye gelen Büsr halka zulmederek Muâviye için zorla biat aldı. Hz. Ali'nin şehid edilmesi ve Hz. Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye bırakıp Medine'ye yerleşmesiyle Emevî hânedanı iktidarı ele geçirdi. Emevîler'in hilâfet merkezini Dimaşk'a nakletmeleri Medine'nin siyasî üstünlüğünü zayıflattı. Ancak Asr-ı saâdet'in güzel hatıralarını ve Hz. Peygamber'in mescid ve kabrini bünyesinde barındırması Medine'nin dinî ve kültürel merkez olarak önemini sürdürmesi için yeterliydi. Bu durumdan rahatsızlık duyan Muâviye, şehre bu önemi kazandıran değerleri buradan naklederek Medine'nin siyasî hüviyetinden sonra dinî merkez olma özelliğini de kaybetmesini istiyordu. Bu amaçla Vali Mervân b. Hakem'den Mescid-i Nebevî'nin minberini söküp Resûl-i Ekrem'in asâsıyla birlikte Dimaşk'a göndermesini istedi. Ancak Medine'de oluşan muhalefeti aşamadı. Ardından gelen bazı Emevî halifeleri Hz. Peygamber'in minberini Dimaşk'a nakletmeyi düşünmüşlerse de bunu gerçekleştirecek uygun bir ortam bulamamışlardır. Muâviye'nin ölümünden (60/680) sonra Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr Medine valisinin baskılarına rağmen Muâviye'nin oğlu Yezîd'e biatı reddedip Mekke'ye gittiler. Yezîd'in iktidara gelmesinin ardından müslümanlar Medine'de Emevîler'e karşı yeniden muhalefet hareketi başlattılar. 63'te (683) meydana gelen Harre Savaşı'nda şehir Suriye'den gönderilen Emevî ordusu tarafından yağmalandı; Medineliler Yezîd'e zorla biat ettirildi. Bundan sonra Medine bazan Emevîler'in, bazan da Hicaz'da halifeliğini ilân eden Abdullah b. Zübeyr'in gönderdiği valiler tarafından yönetildi. Abdülmelik halife olunca Hicaz ve Irak'a hâkim olmakla birlikte giderek güç kaybeden Abdullah b. Zübeyr'e yönelmeye karar verdi. Haremeyn'i

hâkimiyeti altına almanın yolunun Medine'den geçtiğini çok iyi bilen Abdülmelik ilk olarak bu şehri yeniden Emevî idaresine katmayı hedefliyordu. Bu maksatla üç ayrı orduyu Medine'ye gönderdi. Şehre girişleri yasaklayıp Mekke ile bağlantısını ve buradan yapılacak mal sevkiyatını kesti. Ardından yola çıkardığı Haccâc b. Yûsuf, Medine'de herhangi bir engelle karşılaşmayıp Mekke'ye ulaştı. Abdullah b. Zübeyr özellikle Harre faciasının ardından siyasetle uğraşacak hali kalmadığından Medine halkından tam bir destek görmedi. Emevî hâkimiyetinin sonuna doğru Ebû Hamza eş-Şârî kumandasındaki Hâricîler, Kudeyd yakınlarında yapılan savaş neticesinde Medine'yi ele geçirdi (13 Şafer 130 / 23 Ekim 747). Ancak hemen ardından Abdülmelik b. Atıyye kumandasındaki Emevî ordusu şehre yeniden hâkim oldu.

İlk Abbâsî halifesi Ebû'l-Abbâs es-Sef-fâh'a biat edilmesinden sonra Haremeyn valisi olan Dâvûd b. Ali, Mekke'de başladığı Emevî ailesi ve taraftarlarını cezalandırma işini Medine'de tamamladı (Küçükaşçı, *Cahiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, s. 305). Siyasî merkez özelliğini kaybetmesinin ardından merkezî otoriteye karşı oluşan muhalif hareketlerin odağı haline gelen Medine, Abbâsîler döneminde de Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin öncülüğünde Abbâsî iktidarına muhalif olanlara merkezlik yaptı. Hz. Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye bırakmasından ve Hz. Hüseyin'in Kerbelâ Vak'ası'nda şehid edilmesinden sonra çocukları ve ailelerinin Medine'ye yerleşmesi Ali evlâdını bu şehirde önemli bir siyasî güç haline getirdi. Abbâsî idarecileri, destekleriyle iktidara geldikleri Ali evlâdını sadece iktidardan uzaklaştırmakla kalmayıp sürekli gözetim altında tutarak en sert şekilde cezalandırdılar. 1 Receb 145'te (25 Eylül 762) Abbâsîler'e karşı hilâfet iddiasıyla hareket geçen Ali evlâdından Muhammed b. Abdullah en-Nefsüzzekiyye ve teslim olmayan Medineliler öldürüldü (Taberî, VII, 599-600). Harre Vak'ası'ndan sonra Medine tarihinde en çok iz bırakan bu olayın ardından Medine, merkezî hükümete karşı Ali evlâdının ve özellikle Hz. Hasan neslinden gelenlerin öncülüğünde gerçekleşen muhalefet hareketinin mer-

kezine dönüştü. Medine'de isyan eden Sâhibü Fah Hüseyin b. Ali'nin öldürülmesi üzerine (169/786) Medine vali vekili Ömer b. Abdülazîz b. Abdullah, Ali evlâdından olanlarla Sâhibü Fah Hüseyin'e destek veren bazı kimselerin evlerini yakarak mallarına el koydu. 230'da (845) Benî Süleym kabilesinden bir grup eşkıyanın Medine'de isyan edip Mekke ve Medine arasında yol kesmesi ve bazı köyleri yağmalaması üzerine Abbâsî Halifesi Vâsiş- Billâh tarafından gönderilen Boğa el-Kebîr lakaplı Ebû Mûsâ et-Türkî Medineliler'in de yardımıyla âsileri cezalandırdı (a.g.e., IX, 129-131).

266'da (880) Ali evlâdından Hasenîler ve Hüseynîler arasında çıkan ihtilâf şehrin çeşitli yerlerinde silâhlı çatışmalara sebep oldu (a.g.e., IX, 552-553). Kökleri Emevîler dönemine kadar uzanan mücadeleden Hüseynîler galip çıkınca Hasenîler Mekke'ye gitmek zorunda kaldı. Medine idaresini ele geçiren Hüseynîler, Abbâsîler'in ikinci döneminden itibaren İslâm dünyasında kurulan bütün devletlerin Haremeyn'e hâkim olarak İslâm dünyasının liderliğini üstlenmek için gösterdikleri mücadele ve rekabetten en iyi şekilde yararlanıp Medine'deki güçlerini pekiştirdiler. IV. (X.) yüzyıldan itibaren şehrin yerel yöneticisi konumundaki Hüseynîler çıkarlarına göre bazan Fâtımîler, bazan da Abbâsîler adına hutbe okuttular. Diğer taraftan Medine ekonomik yönden bağımlı olduğu Mısır'a siyasî yönden de bağımlı hale geldi. Bundan sonra Mısır'da kurulan devletlerle diğer devletler arasında rekabete sahne olan Medine IV. (X.) yüzyıldan itibaren Mısır'a bağılı olarak yönetildi. Medine'nin siyasî açıdan Mısır ile bağlantısı Tolunoğulları döneminde (868-905) gerçekleşti. İhşîdîler de Medine'ye hâkim olmaya çalıştılar. Ancak onların hükümranlığı kısa sürdü (965-969) ve Abbâsî valileri şehri yeniden hâkimiyetleri altına aldılar. 358 (969) yılında tekrar Medine'ye hâkim olan Hüseynîler, Abbâsîler yerine Fâtımîler adına hutbe okutmaya başladılar (Makrîzî, I, 172). 365'te (976) tekrar Abbâsî idaresine geçen Medine bundan sonra iki devletin önemli rekabet alanı haline geldi ve şehirde hâkimiyet Abbâsîler ile Fâtımîler arasında sık sık el değiştirdi. Medine emîrleri menfaatleri doğrultusunda güçlüden yana tavır takındılar. Fâtımîler, Abbâsîler'le doğrudan çatışmaya girmek yerine İslâm dünyasında fiilî hâkimiyetin Haremeyn'de adına hutbe okunan devlet başkanına ait olduğu gerçeğinden hareketle Mekke

ve Medine'ye hâkim olma siyasetini benimsediler. 359'da (970) Medine içerisinde Fâtımîler, Medine dışında ise Abbâsîler adına hutbe okunmuştu (İbnü'l-Esîr, VIII, 220; Necmeddin İbn Fehd, II, 407). Abbâsî-Fâtımî rekabetinin yanında Mekke ve Medine emîrleri arasında mücadele devam ediyor, bazan Medine, Mekke emîrleri tarafından istilâ ediliyor (Sehâvî, II, 222), bazan da Medine'den Mekke'ye sefer düzenleniyor ve iki grup arasında çatışmalar oluyordu (Necmeddin İbn Fehd, II, 408). Bazan kendi adlarına hareket eden Mekke emîrleri Medine'yi kendilerine bağlamak istiyorlardı (Makrîzî, I, 278-279). İdarî bakımdan zaman zaman Mekke emîrine bağlanan Medine'de Hüseynîler'in yönetimi uzun süre devam etti. Bununla birlikte Hüseynî emîrlerinin siyasî hareket alanları genellikle Medine ile sınırlı kalmış, Mekke emîrleri gibi Hicaz bölgesi ve dışına nâdiren taşmıştır. Fâtımîler'in Haremeyn'e hâkim olması, Sünnîliği benimseyen Selçuklular'ın Medine'yi Sünnî hâkimiyetine sokmak için mücadele etmelerine yol açtı. Mekke'de adına hutbe okunduğunu haber alan (462/1070) Selçuklu Sultanı Alparslan bundan memnun oldu ve Medine emîrine adına hutbe okutursa tahsisat bağlamayı ve çeşitli hediyeler göndermeyi vadetti (İbnü'l-Esîr, X, 61; Necmeddin İbn Fehd, II, 473). Ancak Mekke emîrinin Medine'ye Türkler'den meydana gelen bir ordu göndermesi ve burada bazı faaliyetlerde bulunmasına rağmen Selçuklu sultanının bu arzusu gerçekleşmedi. Selçuklular'ın Medine ile ilgisi Sultan Melikşah zamanında devam etti ve 482-483'te (1089-1090) Medine'de Halife Muktedî-Biemrillâh ile birlikte Melikşah adına hutbe okundu. Sultan Melikşah'ın vefatı üzerine Medine'de hutbe hükümdar olan oğlu Mahmud adına okundu (22 Şevval 485 / 25 Kasım 1092). Daha sonra şehre bazan Selçuklular, bazan Fâtımîler hâkim oldular. Yemen'in önemli bir kısmını ele geçiren Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kardeşi Turan Şah'ın gayretleriyle Fâtımî hâkimiyetinden çıkan Medine'de hutbe 569 (1174) yılından itibaren Abbâsî halifesi-nin yanı sıra Nûreddin Mahmud Zengî adına okunmaya başlandı (Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, II, 366-367). Nûreddin'in ölümünün (569/1174) ardından bağımsızlığını ilân eden Selâhaddîn-i Eyyûbî Medine ile özel olarak ilgilenip buradaki Sünnî hâkimiyetinin devamını sağladı. Adları hutbede Abbâsî halifeleriyle birlikte zikredilen Eyyûbî hükümdarlarının Medine ile

ilgileri Selâhaddin'den sonra da devam etti.

Abbâsî halifelerinin İslâm dünyasında siyasî etkinliklerinin azalması ve "hâdimü'l-Haremeyn" unvanını kullanan Memlûk Sultanı I. Baybars'ın Moğol istilâsıyla ortadan kaldırılan Bağdat Abbâsî hilâfeti Mısır'da yeniden kurmasının ardından Medine Memlûkler'e bağlandı. Haremeyn'e hizmet konusunda zaman zaman Osmanlılar'la rekabete ve mücadeleye girişen Memlûkler'in Medine hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine kadar (1517) sürdü.

İdarî Yapı. Hicretten önce idarî yapıya dair herhangi bir düzenlemenin bulunmadığı Medine'de her kabile veya grup kendi içinde bağımsızdı ve kendi kurallarına göre yaşıyordu. Bununla birlikte şehrin iktisadî hayatına hâkim olan yahudiler zaman zaman idarî alana giren bazı hususlarda Araplar'ı kendilerine tâbi kılıyordu. Hz. Peygamber'in Yesrib'le ilgili yaptığı ilk düzenleme, kendisi hicret edinceye kadar buradaki müslümanlarla irtibatı sürdürmek üzere Evs ve Hazrec kabilesinden on iki nakib seçtirmesidir. Resûl-i Ekrem ve muhacirlerin Medine'ye gelmesinin ardından meydana getirilen yeni siyasî-hukukî yapı içinde sosyal, askerî ve ekonomik teşkilâtlanma gerçekleştirildi ve Medine kurulan devletin başşehri oldu. Bu dönemden itibaren hisbe ve şurta teşkilâtları oluşmaya başladı. Hz. Peygamber Medine dışına çıktığında yerine vekil bıraktı. Hulefâ-yı Râşidîn, sınırları Arap yarımadasının dışına ulaşan ve hızla büyüyen devleti Medine'den yönetmeyi sürdürdü. Hz. Ali zamanında hilâfet merkezinin Kûfe'ye taşınmasından sonra Medine, merkezden atanan, Emevîler ve Abbâsîler döneminde çoğunlukla burada oturan ve Haremeyn valisi adı verilen yöneticiler tarafından idare edildi. Emevîler devrinde başlayan ve Abbâsî döneminde yaygınlaşan Medine merkezli isyanlar bazan valilerin şehirden çıkarılmasına veya şehri terketmelerine sebep olmuştur. Bundan dolayı aynı anda Medine'de isyancılar ve merkezî hükûmet tarafından görevlendirilen iki vali olabiliyordu. Emevîler ve Abbâsîler Medine'ye ayrı bir önem vermişler, tayin ettikleri özel görevliler vasıtasıyla hem yöneticileri hem de halkı sürekli denetim altında tutmuşlardır. Muhammed en-Nefsüzzekiye hareketini bastırıp Medine'ye tekrar hâkim olan Abbâsîler şehirdeki halkı daha sıkı denetleyip takip edecek tedbirler aldılar. Medine bir süre Tolunoğulları

ve İhşîdiler'e bağlı valiler tarafından yönetildi. İhşîdiler'den sonra Hüseyinîler şehri genellikle kendi adlarına, zaman zaman da Hasenî Mekke emirlerine tâbi olarak idare ettiler. Bu durum Osmanlı döneminde Medine'nin Mekke Emirliği'ne bağlanmasına kadar sürdü (Abdülbâsî Bedr, II, 342). Eyyûbîler ve Memlûkler'in Medine'deki otoriteleri idarî ve siyasî bakımdan en önemli görevli sayılan, aynı zamanda Harem-i şerif'te vazifelendirilen hâdimlerin başkanı olan şeyhülharem tarafından temsil edilmiştir.

Fizikî Yapı. Hz. Peygamber Yesrib'e hicret ettiği zaman buranın mahalle sayısı Mekke'den daha azdı. Arap ve yahudi kabileleri kendilerine ait mahallelerde yaşıyorlardı. Evlerin birbirine paralel ve bitişik olarak sıralandığı, Resûl-i Ekrem'in şehre girerken geçmiş olduğu güzergâhın tasvirinden anlaşılmaktadır (Belâzûrî, *Fütûh*, s. 5). Ayrıca şehrin üç tarafı bahçeler ve bunları birbirinden ayıran çit ve alçak duvarlarla çevrilmişti. Bunlar arasında uzanan yollar çok dardı. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde şehirde daha çok yahudilerin oturduğu taştan, üç katlı, sayıları altmışa kadar çıkan ve kale olarak kullanılabilecek büyüklükte evler vardı. Resûlullah şehrin fizikî yapısında önemli bir yeri bulunan bu yapıların korunmasını istemiş ve hicretten sonra bunlara yenileri eklenmişti.

Medine hicret esnasında tam anlamıyla şehirleşmemiş, tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahipti. Bundan dolayı kentleşme teşvik edilmiş ve şehrin İslâmlaşması ile medenîleşmesi arasında paralellik kurulmak istenmiştir. Bu bağlamda idare ve savunma, ekonomi ve pazar, dinî hayat gibi medenî hayatın en önemli üç fonksiyonu sırasıyla düzenlendi; şehir planı Mescid-i Nebevî merkez olmak üzere geliştirildi ve bazı yapılar korundu. Gerçekleştirilen yeni yerleşme düzeninde mahallelerin sayısı artarken bazı kenar semtler de şehrin bir parçası haline getirildi. Fetihlerle birlikte gelirlerin artması üzerine geniş ve güzel evler, konak tarzı yapılar inşa edilmeye başlandı. Emevîler döneminde Akik vadisi, yapılan köşklele Medine şehrinin en mûtena semtlerinden biri haline geldi. Mescid-i Nebevî, bir ibadethane işlevinin yanında daha sonraki devirlerde ortaya çıkacak olan birçok sosyal kurumu bünyesinde barındıran ve külliye adı verilen geleneğin de çekirdeğini teşkil etti. Harem-i şerif'in Hz. Ömer, Osman, I. Velîd, Mehdî- Billâh ve Sultan Kayıtbay tarafından genişletilmesi ve

çevresinin düzenlenmesi şehrin fizikî yapısında önemli değişikliklere sebep oldu. Su şebekesi, kamu ve çevre sağlığı ile şehir içi ulaşımın sağlanması yolunda sürekli tedbirler alınarak şehrin fizikî yapısına sosyal ve kültürel bina kompleksleri ilâve edildi. Medine'de Mescid-i Nebevî'nin dışında bir kısmının planlanması ve kible tesbiti bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılan mescidler inşa edildi. Resûl-i Ekrem, ashabından vefat edenlerin defni için Bakî' mevkii mezarlık olarak şehir planına kattı ve burası Cennetü'l-bakî' adıyla tanındı. Medine'de Abbâsîler döneminden itibaren halifeler, hânedan mensupları ve diğer ileri gelenler tarafından oluşturulan zengin vakıflar sayesinde idarî binalar, mescid, medrese, tekke, zâviye, ribât, imaret ve sebiller inşa edilmiş, bunlar bir taraftan şehrin fizikî yapısını güzelleştirirken diğer taraftan ekonomik hayata önemli katkılar sağlamıştır. Bunlardan medrese, tekke, zâviye ve ribâtlar hac mevsimlerinde Medine'ye gelenler için misafirhane görevi de yapıyordu. Malzemelerin genellikle Hicaz dışından getirilmesi inşaatların maliyetini arttırmasına rağmen şehrin mukaddes konumu dolayısıyla burada inşaat yapmak bir prestij vasıtası olarak görülmüştür.

Şehri bedevî kabilelerin saldırısından korumak için surlarla çevirmek gerekiyordu. Büveyhî Hükümdarı Adudüdevle tarafından 360'ta (971) taş ve kerpiç kullanılarak yaptırılan surların Cennetü'l-bakî', Uhud, Kubâ ve Akik'a çıkan dört adet ahşap kapısı vardı. Bu surlar zamanla harap olmuş ve 540'ta (1145-46) Medine'de bir medrese yaptırmış olan Zengîler'in ünlü veziri Cemâleddin el-İsfahânî tarafından yeniden inşa edilmiştir. Şehri kısmen kuşatan surlar bedevî hücumlarına karşı yetersiz kalınca Nûreddin Mahmud Zengî 557'de (1162) yeni bir sur yaptırmış, bunlar daha sonraki dönemlerde tamir edilmiştir. Adudüdevle'nin yaptırdığı hastahaneyi de Memlûk Sultanı I. Baybars tamir ettirmiştir (İbn Kesîr, XI, 320; XIII, 291).

Ekonomik Yapı. Hicretten önce Mekke Arap yarımadasında önemli bir ticaret merkezi iken Medine'nin bu alandaki rolü çevresiyle sınırlıydı. Fazla gelir kaynağına sahip olmayan şehrin çevresindeki tarıma elverişli araziler temel ihtiyaçları ancak karşılayabiliyordu. Halk genellikle ziraatle geçinmekle birlikte değişik dallarda sanat erbabı da bulunuyordu. Şehir-

MEDİNE

deki Arap kabilelerinden Evs ve Hazrec'in yanında Benî Kurayza ve Benî Nadîr tarım ve hayvancılık, ekonomik bakımdan daha güçlü olan Benî Kaynukâ' ise silâh imalâtı ve kuyumculukla meşguldü. Bütün unsurlar ticaretle uğraşıyorsa da şehrin batısında kendi adlarına bir çarşılari bulunan Benî Kaynukâ'nın öncülüğünde yahudiler şehrin ekonomik hayatında daha fazla söz sahibi olmuşlardı.

Hicret öncesinde Yesrib'de mahallî hüyvetleri ağır basan pazar yerleri mevcuttu. Mescid-i Nebevî'nin inşasından sonra şehir planının tamamlayıcı unsurlarından biri olan çarşı, yeri bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenerek faaliyete geçirildi. Çarşının işleyişine dair bazı düzenlemeler yapıldı. Tarım ve hayvancılık konusunda bilgi sahibi olan ensarla ticaret konusunda mahir olan muhacirlerin tecrübelerinin birleştirilmesi çarşının işleyiş konusunda güçlü bir geleneği ortaya çıkardı. Kamu malı sayılan çarşıda yer edinmeye, kiralama veya bazı eşyaların sabitlenmesine izin verilmiyor ve açık bir alan olarak kalmasına dikkat ediliyordu. Hz. Ömer döneminde ticaret hayatıyla ilgili harbî tüccarlardan 1/10 oranında vergi alınması gibi bazı düzenlemeler yapıldı. Emevîler'in iktidara gelişiyle çarşıya kamuya ait bazı binalar yapıldı ve Hişâm b. Abdülmelik zamanında kapalı bir alan haline getirildi. Tamamı kiraya verilen ve dışarıdan mal getirenlerden ücret alınan çarşıda esnaf ve sanatkârlara meslek gruplarına göre müstakil bölümler ayrıldı. Ekonomik bakımdan dışa bağımlı olan ve Emevîler'in şehirlerine yönelik politikalarından memnun olmayan Medine halkı Halife Hişâm'ın vefatının (125/743) ardından çarşığı tahrip ederek Emevîler'den önceki şekline dönüştürdü. Bundan sonra Medine çarşısı, hac mevsimleri dışında ara sıra ticaret kervanlarının uğradığı bir pazar olarak faaliyetini sürdürdü.

Hz. Ömer zamanında kurulan divan teşkilâtı Medine halkının geçim şartlarını kolaylaştırmış ve fetihlerin ardından buraya getirilen ganimet gelirleri şehrin ticarî hayatını canlandırmıştı. Ancak hilâfet merkezinin nakledilmesinden sonra Medine'nin mevcut ekonomik yapısı sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayamaz oldu. Hac mevsimleri dışında şehirde herhangi bir ticarî faaliyet imkânı kalmadı. Emevîler döneminde Medine'ye bazı yardımlar yapılmışsa da bunun düzene girmesi Abbâsîler devrinde gerçekleşti ve devlet bütçesinde "nafakâtü'l-Haremeyn" adıyla bir fon oluşturuldu. Ayrıca halifeler hac

için Mekke'ye giderken Medine'ye uğrayarak halka hediye verip ihsanlarda bulunuyorlardı. Eyyûbîler ve Memlûkler Medine için kurulan vakıflara yenilerini ilâve etmişlerdir.

Nüfus. Medine'nin hicret öncesi nüfusu hakkında fazla bilgi yoktur; bu dönemde şehirde yaklaşık 10-20.000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Hicretten sonra ilk nüfus sayımı olarak nitelendirilebilecek, ensar-muhâcîrîn arasında gerçekleştirilen muâhâtta 1500 müslümanın varlığı anlaşılmakta ve gayri müslim unsurlar buna ilâve edildiği zaman nüfusun 10.000'i aştığı görülmektedir. Hicretin ardından şehrin nüfusu sürekli arttı. Hz. Peygamber vefat ettiğinde Medine'de 30.000 sahâbînin bulunduğu kaydedilmektedir (Abdülhay el-Kettânî, III, 206). Yahudilerin buradan ayrılmasına rağmen şehir ve çevresinde 60.000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir (M. Şevki b. İbrâhim Mekkî, *Sükkânü'l-Medîneti'l-münevvere*, s. 30). Medine'nin nüfusu ilk fetihlerden sonra da artmaya devam etti. Hz. Ömer ve Osman zamanlarında Mescid-i Nebevî'nin ihtiyacı karşılayamamasından dolayı genişletilmesi nüfus artışının sürdüğünü göstermektedir. İlk İslâm fetihleri sırasında bazı müslümanların fethedilen şehirlere yerleşmeye başlaması ve hilâfet merkezinin nakledilmesi nüfus artışını durdurdu. Emevî ve Abbâsîler'in Medine'ye yönelik siyasetleri, Harre Savaşı gibi şehre önemli kayıplar verdiren olaylar ve kıtlık sebebiyle bazı yıllarda görülen ekonomik sıkıntılar yüzünden şehrin nüfus kaybı artarak sürdü. Şehrin dış tehditlere açık olması da nüfusu azaltan diğer bir etkeni. 1502'de sur içindeki ev sayısının 300 civarında verilmesi, Osmanlı öncesi dönemde şehir ve çevresinde 3000-8000 civarında bir nüfusun yaşadığına işaret etmektedir (a.g.e., s. 32-33).

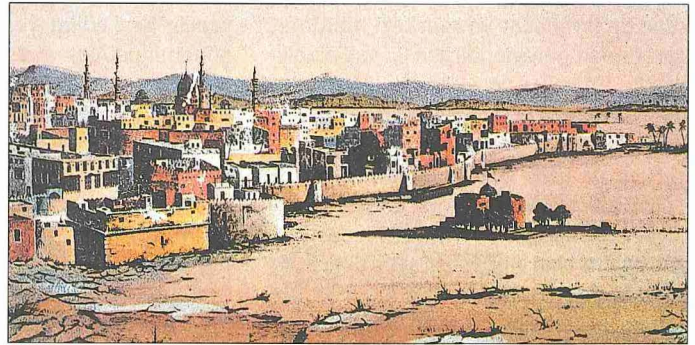
İlim ve Kültür Hayatı. Hz. Peygamber, Birinci Akabe Biatı'ndan sonra Yesrib

halkına İslâm'ı ve Kur'an'ı öğretmesi için Mus'ab b. Umeyr'i görevlendirdi. Bu eğitim ve öğretim faaliyetleri Resûl-i Ekrem'in şehre gelmesi, Mescid-i Nebevî'nin inşası ve ehl-i Suffe'ye yer ayrılmasından sonra artarak devam etti. Mescid-i Nebevî'nin yanında bazı evlerde de eğitim ve öğretim faaliyetleri yapılyordu (İbn Sa'd, IV, 155). Ayrıca Hz. Peygamber'in Bedir Gazvesi'nde esir alınan müşriklerden okuma yazma bilenleri on müslümana okuma yazma öğretmesi şartıyla serbest bırakması da onun ilme verdiği önemi göstermektedir.

Hicretin ardından kısa sürede gelişerek İslâm dünyasının en önemli kültür merkezi haline gelen Medine'nin bu özelliği Hz. Ali'nin hilâfet merkezini Kûfe'ye nakletmesinden sonra da sürdü. Resûl-i Ekrem'in İslâm'ı tebliğ görevinin ibadetlere ve beşerî ilişkilere ait hükümleri bildirme ve öğretme yönü ağırlıklı olarak Medine döneminde gerçekleşmiştir. Bu sebeple Medine halkının örfüne Hz. Peygamber'in yaşayan sünneti olarak özel bir önem verilmiş ve buradaki zengin hadis malzemesi en ince ayrıntısına kadar incelenmiştir. Medine'de İslâm'ın erken döneminde başlayan bu kültürel canlılığın tabii bir sonucu olarak dinî ilimlerde yetkin âlimlerin yetişmesi, şehri İslâm dünyasının diğer bölgelerinde yaşayan âlimler ve ilim öğrenmek isteyenler için bir cazibe merkezi haline getirmiştir.

Medine'de Resûl-i Ekrem tarafından başlatılan ilmî faaliyetler sahâbe ve tâbiîn döneminde devam etmiş, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih (siyer ve megâzî) gibi alanlarda şehrin adıyla anılan ekoller oluşmuş, bu ilimleri tedvin hareketlerine en büyük katkıyı şehrin âlimleri yapmıştır. Übey b. Kâ'b tarafından kurulan Medine tefsir ekolünün önemli temsilcileri arasında Ebû'l-Âliye er-Riyâhî, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî ve Zeyd b. Eslem el-Adevî sayılabilir. Medineli kuraat âlimleri Nâfi' b. Abdurrahman el-Leysî, Ebû Ca'fer el-Kârî,

Medine'yi
gösteren
eski bir
kartpostal

Abdurrahman b. Hüzmüz el-A'rec Übey yoluyla Resûlullah'a ulaşıp.

Medine halkının uygulamalarına ayrı bir önem veren Medineli fakihler ve bilhassa fukahâ-i seb'a, "amel-i ehli Medîne" kavramının İslâm hukuk metodolojisine girmesine zemin hazırlamıştır. Medine'de Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas gibi fakih sahâbiler, tâbiîn döneminin birinci nesil fakihleri ve bunlar arasında ayrı bir konuma sahip bulunan fukahâ-i seb'a Kur'an ve hadis bilgisinin, fikhî görüş ve usullerinin Nâfi', İbn Şihâb ez-Zühri, Ebû'z-Zinâd, Rebiâtürre'y, Yahyâ b. Saïd el-Ensârî gibi bir sonraki nesilden Medineli fakihlere aktarılmasının yanı sıra Medine fıkıh ekolünün oluşmasında da önemli katkıları olmuştur. Medine halkının uygulamalarına ve teşriî bir konudaki ittifakına Mâlikî mezhebi başta olmak üzere bütün Sünnî fıkıh mezheplerince önem verilmiştir.

İslâm tarih yazıcılığı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun hayatına dair bilgileri toplamayı kendileri için bir görev sayan sahâbiler tarafından Medine'de başlatıldı. Siyer ve megâziye dair bilgilerle hadisleri bir araya toplayan ve İslâm tarih yazıcılığında iki önemli ekolden biri olan Medine tarih ekolü âlimleri (diğeri Basra ve Kûfe merkezli Irak ekolü), bu çalışmalar sonunda elde ettikleri malzemeyi kronolojik ve coğrafi mekân içine yerleştiren sistematik eserler yazmaya başladılar. Bunlar arasında sahâbeden Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr b. Âs ve Berâ b. Âzib; tâbiînden Ebân b. Osman, Hz. Ali'nin torunu İmam Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin; ensardan Sa'd b. Ubâde'nin torunu Şürahbîl b. Saïd, Âsım b. Ömer b. Katâde, Abdullah b. Ebû Bekir b. Muhammed sayılabilir. Siyer ve megâzi ilminin ilkelerini tesbitte öncülük yapan Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zühri ve İbn İshak malzemenin önemli bir kısmını Medine'de derlemişler ve kullandıkları rivayetlerin büyük çoğunluğunu Medineli râvilerden almışlardır.

Emevîler döneminde İslâm dünyasındaki kültürel değişimin bir sonucu olarak Mekke'deki gibi Medine'de de şiir ve mûsiki alanında önemli gelişmeler olmuştur (Mes'ûdî, IV, 137). Ayrıca Emevîler'e ve Abbâsîler'e karşı Medine'de ortaya çıkan muhalefet ve yaşanan mücadele şiirlere konu olmuş ve Haremeyn'e yapılan saldırılar itikadî konulara dair eserlerde işlenmiştir.

Abbâsîler döneminin ikinci yarısından itibaren Medîne'de inşa edilmeye başlanan medreselerin sayısı Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûkler zamanında hızla çoğaldı. Eyyûbîler devrinde dört Sünnî mezhebe göre eğitim yapan ve zengin bir kütüphaneyle sahip olan Şihâbiyye Medresesi Medine'deki en önemli eğitim ve öğretim kurumları arasında yer alıyordu. 886'da (1481) yangın geçiren Mescid-i Nebevî'yi yenileyen Memlûk Sultanı Kayıtbay tarafından yaptırılan medrese uzun süre şehrin eğitim merkezlerinden biri olarak kaldı.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "mdn" md.; *Müsned*, I, 270, 294; II, 364; III, 79, 240; IV, 185, 285; Buhârî, "İdeyn", 2, "Fezâ'ilü'l-Medîne", 1-2, 7-10, "Ta'birü'r-rü'yâ", 39, "Menâkıb", 25, "Büyü", 53, "Cihâd", 71, 74; Müslim, "Hac", 85, 454, 467, "Rü'yâ", 20; Tirmizî, "Menâkıb", 72; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Kahire 1988, II, 77, 82, 108-109, 143-146; Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halîl Herrâs), Kahire 1401/1981, s. 215-219; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 126-127; III, 87, 341-343; IV, 155, 231; V, 429; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 152, 156-165, 169; Belâzûrî, *Fütüh* (Payda), s. 1-31; a.mlf., *Ensâb* (Zekâr), I, 274-275; II, 299, 305-306; IX, 301, 427; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 140-141; IV, 455; V, 238-240; VII, 374-375, 599-600; IX, 129-131, 552-553; ayrıca bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 367; IV, 137; İbn Abdülber, *et-Temhîd* (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - M. Abdülkebîr el-Bekrî), Mağrib 1387, VI, 310; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 655-658; IV, 359; V, 391; VIII, 220; X, 61, 214; İbnü'n-Neccâr el-Bâğdâdî, *ed-Dürretü's-semine fi târihi'l-Medîne* (nşr. M. Zeynühhum Azeb), Kahire 1416/1995, s. 33-39, 45, 101-109; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVI, 265, 313, 321, 338-339; XXIX, 449-455; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 239; VIII, 46; XI, 320; XII, 199-205; XIII, 291; Firûzâbâdî, *el-Megânimü'l-mutâbe fi me'âlimi tâbe* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad 1389/1969; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 183; Fâsî, *el-'İkdû's-semîn*, I, 117; III, 292; a.mlf., *Şifâ'ü'l-garâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, II, 366-367; Makrîzî, *İtti'âz-ül-hunefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâf), Kahire 1416/1996, I, 172, 278-279; Necmeddin İbn Fehd, *İlhâf-ül-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ* (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire 1404/1983, II, 407-408, 473; Sehâvî, *et-Tuhsfetü'l-lafile fi târihi'l-Medîneti's-şerife*, Medine 1979, I, 222; III, 410-411; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-uefâ bi-ahbâri dâri'l-Muştafâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1404/1984, I-IV, tür.yer.; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, tür.yer.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), II, 237 vd.; III, 206; Nûra bint Abdülmelik, *el-Hayâtü'l-ictimâ'iyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-Medîne fi şadri'l-İslâm*, Cidde 1403/1983; Abdülkuddûs el-Ensârî, *Âşârü'l-Medîneti'l-münevvere*, Medine 1985; Ahmed İbrâhim eş-Şerîf, *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve'l-ahdi'r-Resûl*, Kahire 1985; M. Şevki b. İbrâhim Mekki,

Atlas-ül-Medîneti'l-münevvere, Riyad 1985; a.mlf., *Sükkânü'l-Medîneti'l-münevvere*, Riyad 1405/1985; Subhî Abdülmün'im Muhammed, *el-'Alâkât beyne Mısır ve'l-Hicâz zeme-ne'l-Fâtımiyyîn ve'l-Eyyûbiyyîn*, Kahire, ts., bk. İndeks; İbrâhim Beydûn, *el-Hicâz ve'd-devletü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1987; W. M. Watt, *Muhammad at Medina*, Karachi 1988; a.mlf., "al-Madina", *EI* (İng.), V, 994-998; Şevki Dayf, *eş-Şi'r ve'l-ğınâ fi'l-Medîne ve Mekke li-âşri benî Ömeyye*, Kahire 1990, s. 7-143; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 198 vd., 216 vd., 615-616, 621; Sâlih b. Hâmid b. Saïd er-Rifâî, *el-Ehâdis-ül-vâride fi fezâ'ilü'l-Medîne*, Medine 1413/1992; Cengiz Kallek, *Hz. Peygamber (S. A. S.) Döneminde Devlet ve Piyasa*, İstanbul 1992, bk. İndeks; Abdülbâsit Bedr, *et-Târîhu's-şâmil li'l-Medîneti'l-münevvere*, Medine 1993, I-III; Abdülâzîz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîh inde'l-'Arab*, Beyrut 1993, s. 19, 31, 48, 57, 61-102, 118-119; Mustafa Sabri Küçükaşçı, *Emevîler Döneminde Medine* (yüksek lisans tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *Cahiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, İstanbul 2003, s. 209-212, 305, ayrıca bk. İndeks; Ârif Abdülganî, *Târîhu ümerâ'i'l-Medîneti'l-münevvere*, Dimaşk 1996, s. 25-32; Yûsuf Ragdâ el-Âmilî, *Me'âlimü Mekke ve'l-Medîne beyne'l-mâzi ve'l-hâzir*, Beyrut 1418/1997; Ahmed b. Yâsin el-Hiyârî, *Târîhu me'âlimi'l-Medîneti'l-münevvere kadîmen ve hadîsen*, Riyad 1419/1999; Abdurrahman Müdeyris el-Müdeyris, *el-Medînetü'l-münevvere fi'l-âşri'l-Memlûki (648-923 h./1250-1517 m.)*, Riyad 1422/2001; R. B. Serjeant, "The Constitution of Medina", *JQ*, VIII/1-2 (1964), s. 3-16; a.mlf., "Jami'ah Pacts with the Yathrib Jews, and the Tahrim of Yathrib", *BSOAS*, XLI (1978), s. 1-42; M. J. Kister, "The Market of the Prophet", *JESHO*, VIII (1965), s. 272-276; M. Gil, "The Origin of the Jews of Yathrib", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, IV, Jerusalem 1984, s. 203-220; a.mlf., "The Median Opposition to the Prophet", *a.e.*, X (1987), s. 65-96; M. Lecker, "Muhammad at Medina: A Geographical Approach", *a.e.*, VI (1985), s. 29-59; a.mlf., "On the Markets of Medina (Yathrib) in Pre-Islamic and Early Islamic Times", *a.e.*, VIII (1986), s. 133-147; Fr. Buhl, "Medine", *IA*, VII, 459-471.

NEBİ BOZKURT

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

Osmanlı Dönemi. Mekke ve Medine başta olmak üzere İslâm'ın kutsal bölgelerine yönelik Osmanlı ilgisinin başlangıcı Yavuz Sultan Selim'den daha önceye gider. Fâtih Sultan Mehmed'in hac yolu hizmeti konusunda Memlûkler'le baş gösteren ihtilâfı bu ilginin ilk dikkat çekici yansımasıdır. Mısır'ın fethinden (1517) sonra huzura gelen Mekke heyetini Yavuz Sultan Selim'in çeşitli hediyelerle ve Şerîf Berekât'ı Mekke Emirliği'ne tayin ettiği menşurla birlikte Mekke'ye göndermesi üzerine Medine Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve o tarihten itibaren hutbeler Osmanlı padişahları adına okunmuştur (Feridun Bey, I, 429).